

УДК 351.854(477)

Н. А. Сорочан

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ МИСТЕЦТВ І НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ

У статті аналізується структурний і кадровий склад апарату управління українською культурою за доби Директорії. Розкриваються умови, основні напрями та результати його діяльності.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Директорія, Головне управління мистецтв і національної культури, відділ, департамент

В статье анализируется структурный и кадровый состав аппарата управления украинской культурой в период Директории. Раскрываются условия, основные направления и результаты его деятельности.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Директория, Главное управление искусств и национальной культуры, отдел, департамент

The structure and personnel of the Ukrainian culture state machinery within the period of Directory is analyzed in the article. The main conditions, trends and results of its activities are also highlighted in the article.

Key words: Ukrainian People's Republic, Directory, the chief board of arts and national culture, department, directorate.

Постановка проблеми. У складі Міністерства народної освіти і мистецтв протягом дворічного періоду діяльності Директорії продовжувало працювати Головне управління мистецтв і національної культури. Постійні вейскові дії, нестабільна внутрішньополітична ситуація, обмежена територія впливу українського уряду негативно позначилися на розвитку української культури та діяльності державного апарату управління її справами. Незважаючи на вкрай несприятливі умови, Головне управління мистецтв і національної культури надавало реальну організаційну та матеріальну допомогу мистецьким закладам, культурно-просвітницьким організаціям та діячам культури. Обсяг роботи, яку здійснювало управління, значно перевищував структурні та кадрові можливості його апарату.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема функціонування Головного управління мистецтв і національної культури в умовах військово-політичної діяльності Директорії не знайшла належного вивчення в історичній літературі. Окремі аспекти поставленої проблеми висвітлювалися у дослідженнях Т.Ківшар (видавнича справа і книгопоширення) [2], Г.Кураса (діяльність головноуправляючого справами культури П. Дорошенка) [3], А. Пижика (культурно-просвітня політика уряду Директорії) [5], О.Приходько (державне управління вищими

навчальними закладами мистецтва і культури) [6], І.Романько (розвиток театрального мистецтва) [7].

Мета статті полягає у дослідженні структури, кадрового складу Головного управління мистецтв і національної культури та організаційних засад його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Важливим кроком Директорії та Ради народних міністрів у справі формування державного апарату управління українською культурою стала постанова від 24 грудня 1918 року, відповідно до якої у складі уряду була створена посада міністра мистецтв, яку мав обійняти Д.Антонович. Однак, складні військово-політичні умови кінця 1918 – початку 1919 рр. не дали можливості реалізувати таку постанову. Головне управління мистецтв і національної культури залишилося у складі Міністерства народної освіти і мистецтв [1, с. 35; 25, арк. 52].

За повідомленням адміністративного відділу департаменту загальних справ Міністерства народної освіти станом на 23 грудня 1918 року загальна кількість службовців нараховувала 298 осіб (штатних і вільнонайманих), з яких 92 особи були співробітниками Головного управління мистецтв і національної культури [13, арк. 7].

У складі управління діяло шість відділів: охорони пам'яток старовини і мистецтва (голова М.Біляшівський), архівно-бібліотечний (В.Модзалевський), пластичних мистецтв (Г.Павлуцький), театральний (М.Старицька),

художньої промисловості (А.Середа), музичний (Я.Акименко-Степовий) [24, арк. 36]. Головно-управляючим справами мистецтв і національної культури був П.Дорошенко [4, с. 66-67]. 1 січня 1919 року головою музичного відділу був призначений К.Стеценко [24, арк. 1].

Фінансове становище Головного управління мистецтв і національної культури на початку 1919 року було достатньо стабільним. У зв'язку з тим, що його бюджет було розглянуто наприкінці 1918 року, відділи управління не змогли повною мірою використати асигнування по кошторису цього року, що належало зробити тепер протягом перших трьох місяців 1919 року. Крім того, до 25 січня 1919 року необхідно було сформувати кошторис на поточний рік. З цією метою відділи звернулися до губернських, повітових земських управ та мистецьких установ з проханням надіслати кошторис на їх утримання до 16 січня 1919 року [20, арк. 8-9].

Голова театрального відділу М.Старицька у своєму зверненні до головноуправляючого П.Дорошенка від 16 січня 1919 року визначила 11 законопроектів, які потребували негайного затвердження Директорією [31, арк. 4зв.]. Продовжувала свою діяльність Театральна рада, головою якої була М.Старицька, а членами – Л.Старицька-Черняхівська, Д. Антонович, Г.Коваленко, І.Мар'яненко, З.Моргуліс, Л.Курбас, М.Садовський, Л.Мазуренко, В.Кржевецький, О.Саксаганський, О.Корольчук. На її засіданнях розглядалися найважливіші поточні проблеми театального життя, вирішення яких доручалося театальному відділові [30, арк. 65-66].

У січні 1919 року театральний відділ розгорнув підготовку до відкриття інструкторсько-режисерських курсів у Києві. Були підготовлені статут курсів і законопроект про їх відкриття [30, арк. 3, 5-6, 30]. Велика увага приділялася відділом організації на території УНР 20 мандрівних культурно-просвітницьких кінотеатрів для поширення освіти серед населення міст і сіл. М.Старицька запропонувала створити спеціальний відділ при Головному управлінні мистецтв і національної культури для керівництва такими кінотеатрами. Театральним відділом були розроблені штати і кошторис майбутнього структурного підрозділу [30, арк. 1, 46].

Значно посилив свою активність у цей період архівно-бібліотечний відділ. 11 січня 1919 року В.Модзалевський підготував програму діяльності відділу, визначивши його першочергові завдання. На цей час відділом були підготовлені п'ять законопроектів [29, арк. 2-3]. Продовжувалося формування кадрового складу Національної бібліотеки. На засіданні Тимчасового комітету

заснування Національної бібліотеки від 24 січня 1919 року на посаду старшого бібліотекаря українського відділу було обрано В.Дорошенка, а на посаду молодшого бібліотекаря – А.Носова [29, арк. 4].

Відділ художньої промисловості опікувався проблемою покращення матеріального стану шкіл-майстерень друкарської справи у Києві та Кам'янці-Подільському. На прохання відділу про негайну допомогу цим закладам бюджетною комісією було ухвалено асигнувати 59 915 крб. [22, арк. 29, 33, 36]. Для перетворення Київської школи-майстерні друкарської справи на державний заклад Головним управлінням мистецтв і національної культури була створена комісія у складі голови відділу художньої промисловості А.Середа і професора Української Академії мистецтв Г.Нарбута, якій було доручено розробити акт передачі школи державі і скласти проект статуту [22, арк. 75].

Відділом пластичних мистецтв було розпочато роботу по реорганізації художніх шкіл в Україні. При відділі була створена комісія у складі представників від відділу – Г.Павлуцького і В.Коробцова, від Київської художньої школи – В.Козіка, Ф.Красицького, п.Макушенка, від Архітектурного інституту – С.Германовича, від Академії мистецтв – Г.Нарбута, Ф.Кричевського, О.Мурашка [21, арк. 2, 3, 5-7, 10-11]. У січні 1919 року комісія провела шість засідань, результатом яких стало рішення про об'єднання Київської художньої школи та Архітектурного інституту і заснування Інституту пластичних мистецтв у складі чотирьох факультетів. Комісія підготувала законопроект про створення інституту, статут, навчальні плани факультетів та кошторис інституту [21, арк. 1-2, 5, 9, 10-11, 17].

Важливою справою діяльності відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва було піклування про збереження замків України, серед яких були Меджибозький Летичівського повіту, Пилявецький Летичівського повіту, Сатанівський Проскурівського повіту на Поділлі. З цією метою відділ звернувся до повітових комісарів з проханням стежити за цими пам'ятниками і своєчасно повідомляти про виникнення загрози їх знищення [27, арк. 5-7].

Наприкінці січня – на початку лютого 1919 року апарат Головного управління мистецтв і національної культури був поставлений перед вибором евакуації до Вінниці або продовження діяльності в умовах радянської влади. Слід відзначити, що евакуація вважалася тимчасовою і короткочасною. Разом з Директорією та Радою народних міністрів УНР з Києва до

Вінниці виїхали два відділи Головного управління мистецтв і національної культури – музичний (голова К.Стеценко) та художньої промисловості (голова А.Середа), а також головноуправляючий П.Дорошенко [13, арк. 84-86; 26, арк. 45].

Переважна більшість службовців управління залишилася в Києві. Виконуючим обов'язки головноуправляючого в Києві, за пропозицією П.Дорошенка, був призначений директор департаменту загальних справ управління П.Зайцев [9, арк. 31]. 10 лютого 1919 року тимчасовим комісаром Комісаріату по справам Головного управління мистецтв і національної культури був призначений Ю.Мазуренко [14, арк. 76].

Подальша діяльність Головного управління мистецтв і національної культури в евакуації відбувалась у складних військово-політичних умовах і постійних змінах місця перебування. Становище управління характеризувалося гострою кадровою проблемою та фінансовими труднощами.

19 лютого 1919 року головноуправляючий П.Дорошенко подав заяву про надання йому відпустки на десять днів для поїздки до Одеси за сімейними обставинами [24, арк. 42-43]. За нез'ясованих причин він не повернувся до роботи після відпустки і 1 березня 1919 року був звільнений з посади головноуправляючого [23, арк. 23]. У липні 1919 року П.Дорошенко був заарештований і розстріляний більшовиками в Одесі [3, с. 53-54].

Одним із останніх розпоряджень П.Дорошенка від 21 лютого 1919 року було відрядження фахівця архівно-бібліотечного управління О.Барановича до міст Волині та Поділля для з'ясування становища охорони приватних і державних культурно-історичних пам'яток. О.Баранович мав повноваження вивозити цінності, яким загрожувала небезпека [29, арк. 27].

Охорона пам'яток старовини і мистецтва під час перебування у Вінниці була однією з найважливіших у діяльності Головного управління мистецтв і національної культури. Не маючи належної кількості співробітників для цієї справи, П.Дорошенко був змушений звертатися за допомогою до Міністерства внутрішніх справ. Так, у лютому 1919 року він звернувся до міністра внутрішніх справ з проханням взяти під охорону палац графа Потоцького в м.Антоніні на Волині. Ця проблема була порушена українським послом у Відні В.Липинським. Міністерством внутрішніх справ було віддано розпорядження губернському комісарові Волині щодо встановлення охорони палацу графа Потоцького [27, арк. 13, 15, 18].

Постійні переїзди Директорії та її уряду та короточасні перебування Міністерства народної освіти у Кам'янці-Подільському, Рівному, Коломиї, відсутність керівника Головного управління мистецтв і національної культури були несприятливими для його подальшої діяльності.

Під час перебування у Рівному Й.Пеленський у зверненні до міністра освіти А.Крушельницького запропонував свою кандидатуру на вакантну посаду, але з невідомих причин вона не була ухвалена [27, арк. 27].

Більш активним періодом діяльності Головного управління мистецтв і національної культури можна вважати його перебування у Кам'янці-Подільському протягом червня – листопада 1919 року. Саме у цей час відбулося розширення структурного і кадрового складу управління.

Протягом серпня – жовтня 1919 року відбувалося формування відділів охорони пам'яток старовини і мистецтва, театрального і пластичних мистецтв. 7 серпня 1919 року голова відділу художньої промисловості А.Середа звернувся до заступника міністра народної освіти Н.Григорієва з проханням призначити фахівця у справах охорони пам'яток старовини і мистецтва [26, арк. 45].

14 серпня 1919 року професор Кам'янець-Подільського державного українського університету П.Клименко був призначений виконуючим обов'язки голови відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтв і національної культури [10, арк. 140; 23, арк. 28]. Учителю латинської мови С.Дложевський був тимчасово призначений фахівцем відділу охорони пам'яток з 23 серпня [23, арк. 22]. Урядовець для особливих доручень при заступникові міністра освіти В.Еліян був тимчасово прикомандирований в розпорядження голови відділу П.Клименка для прийому справ від комісії з розгляду матеріалів жандармського управління з 25 серпня 1919 року [10, арк. 144]. У цей же час відбувалося поповнення складу інших відділів. Так, 20 серпня 1919 року завідуючий художньо-ремісничою майстернею в м.Кам'янці-Подільському В.Гагенмейстер був призначений тимчасово виконуючим обов'язки фахівця відділу художньої промисловості [23, арк. 47].

У вересні 1919 року проводилася робота у справі формування театрального та архівно-бібліотечного відділів. 12 вересня 1919 року артист В.Васильєв був призначений в.о.голови театрального відділу Головного управління мистецтв і національної культури [10, арк. 186]. На посаду діловода відділу був призначений артист

«Молодого театру» В.Миляїв з 19 вересня 1919 року [23, арк. 39]. Архівно-бібліотечний відділ управління формувався за рахунок залучення співробітників наукових і культурно-освітніх установ Києва. Колишній завідуючий справами Головної книжкової палати у Києві Ю.Іванов-Меженко обіймав посаду голови архівно-бібліотечного відділу з 15 вересня по 1 жовтня 1919 року [12, арк. 121, 129]. Співробітник УАН у Києві О.Соловійов був призначений з 15 вересня 1919 року на посаду фахівця для відряджень архівно-бібліотечного відділу. На таку ж посаду був призначений і Л.Биковський, бібліотекар Національної бібліотеки при УАН у Києві [12, арк. 119-120]. Уже з 20 вересня 1919 року О.Соловійов був відряджений на 2 місяці по урядовим справам до Проскурова, Старокостянтинова, Житомира [23, арк. 35]. На посаду діловода архівно-бібліотечного відділу з 29 вересня 1919 року була призначена Г.Чуйко [29, арк. 35].

Значна кількість невідкладних питань у справах пластичних мистецтв вимагала створення окремого відділу. 1 жовтня 1919 року голова відділу художньої промисловості А.Середа був призначений в.о. голови відділу пластичних мистецтв [23, арк. 47]. З цього ж дня на посаду фахівця відділу був призначений скульптор М.Гаврилко [23, арк. 46а].

У зв'язку з тим, що у складі Головного управління мистецтв і національної культури працювали чотири відділи, які вимагали інтенсивної канцелярської роботи, голови відділів В.Васильїв, П. Клименко та А.Середа звернулися з проханням до міністра освіти призначити головою відділу загальних справ (канцелярії) управління старшого діловода С.Шиманського. 18 жовтня 1919 року С.Шиманський був призначений в.о. начальника загальної канцелярії управління [12, арк. 128; 27, арк. 106].

Станом на 29 жовтня 1919 року Головне управління мистецтв і національної культури складалося з 11 службовців, з яких три були на посадах голів відділів (В.Васильїв, П. Клименко, А.Середа). Три службовці обіймали посади фахівців VI розряду (М.Гаврилко, С. Дложевський, О.Соловійов), два – посади т.в.о. фахівців VI і VII розрядів (Л.Биковський, В.Гагенмейстер), два – посади діловодів (В.Миляїв, Г.Чуйко). Дев'ять із них були зараховані на посади у 1919 році, А.Середа і В.Васильїв – з 1917 року. Список було подано до Департаменту загальних справ Міністерства народної освіти і мистецтв С.Шиманським, який і був одинадцятим співробітником [24, арк. 24].

Незважаючи на недостатню кількість співробітників, Головне управління мистецтв і

національної культури здійснювало важливі заходи у справі розвитку української культури. Провідним напрямом його діяльності залишалася охорона пам'яток старовини і мистецтва. 11 серпня 1919 року Міністерство народної освіти і мистецтв у зверненні до всіх підпорядкованих йому установ та органів міського і земського самоврядування розкрило тяжке становище пам'яток старовини і мистецтва [27, арк. 33-33зв.]. Голова відділу П. Клименко звернувся до міністра внутрішніх справ з проханням залучити місцеві адміністративні органи до захисту пам'яток історії і культури [27, арк. 40]. Наказом заступника міністра народної освіти Н.Григорієва від 30 серпня 1919 року при Головному управлінні мистецтв і національної культури була створена комісія по охороні пам'яток старовини і мистецтв. За період з 30 серпня до 23 жовтня 1919 року відбулося дев'ять засідань комісії [16, арк. 49].

У вересні 1919 року відділом була розроблена інструкція фахівцям для відряджень у справах охорони пам'яток історії та культури, яка визначила їх функції і повноваження [27, арк. 62-62зв.].

Відділом художньої промисловості був розроблений законопроект про асигнування 635 020 грн. на заснування і утримання 24 шкіл-майстерень кустарної промисловості в 12 повітах Подільської губернії [20, арк. 30-31]. Фінансова комісія на засіданні від 5 жовтня 1919 року визнала необхідним і можливим видати таку допомогу [11, арк. 34].

Співробітники Головного управління мистецтв і національної культури брали участь у роботі комісії мистецтва по розробці плану єдиної школи. За період з 14 по 27 серпня відбулося два засідання комісії, на яких були присутні від управління А.Середа і В.Гагенмейстер. Комісією була ухвалена програма мистецтв. А.Середа брав участь у роботі комісії креслення, яка працювала з 16 по 20 жовтня 1919 року [19, арк. 59зв.].

29 вересня 1919 року була відновлена діяльність Театральної ради при Головному управлінні мистецтв і національної культури. Були визнані повноваження її старих членів та необхідність введення представників від Всеукраїнської спілки діячів мистецтв і Подільської губернської спілки «Просвіта» [30, арк. 68]. Театральним відділом був підготовлений проект постанови про асигнування 1 843 000 франків на продовження ще на чотири місяці, починаючи з 24 червня 1919 року, подорожі Української республіканської капели до країн Західної Європи. Рада народних

міністрів затвердила цю постанову 16 жовтня 1919 року [11, арк. 41].

При архівно-бібліотечному відділі Головного управління мистецтв і національної культури у жовтні 1919 року була створена комісія для підготовки статуту Національного архіву в Києві, яку очолив П. Клименко [23, арк. 46зв.].

У складних умовах 1919 року катастрофічна ситуація виникла навколо архівів різних відомств, які гинули через байдуже ставлення керівництва або застарілі закони та інструкції збереження архівних матеріалів. Головне управління підготувало законопроект про заснування при всіх міністерствах і установах УНР особливих комісій для перегляду існуючих законів та інструкцій, на підставі яких утримуються архіви [15, арк. 32; 28, арк. 1-2].

У листопаді 1919 року наступ більшовиків та окупація Польщею українських земель змусили прийняти рішення про евакуацію уряду та розпуск усіх урядових структур. Згідно з рішенням Ради народних міністрів від 15 листопада 1919 року І.Огієнко призначався Головноуповноваженим уряду УНР в залишеному районі [8, с. 57].

Відповідно до постанови Ради народних міністрів від 16 лютого 1920 року 26 урядовців Міністерства народної освіти були звільнені за штат з 1 січня 1920 року. Серед них були і три службовці Управління мистецтв і національної культури – С.Шиманський, В.Васильів, М.Гаврилко [17, арк. 1]. Міністерства уряду УНР відновили свою роботу у квітні – на початку травня 1920 року [8, с. 64-65]. 7 червня 1920 року Рада народних міністрів ухвалила призначення П.Зайцева на посаду голови Управління мистецтв і національної культури [18, арк. 20зв.-21]. У червні – липні 1920 року за даними відомостей на виплату добових грошей кількість співробітників Головного управління мистецтв і національної культури нараховувала 3-х осіб – П.Зайцева, А.Середу, Г.Чуйко [18, арк. 21, 23, 30, 31].

Висновки. Таким чином, структура і кадровий склад Головного управління мистецтв і національної культури повною мірою зберігалися під час його перебування у Києві наприкінці 1918 – на початку 1919 років. Подальша евакуація управління з Києва призвела до значного скорочення структурних підрозділів і кількості співробітників, фінансових труднощів та зменшення можливостей повноцінного виконання своїх функцій. Це змусило апарат Головного управління мистецтв і національної культури зосередити свою увагу на вирішенні невідкладних поточних проблем організаційного та фінансового характеру, які виникали у мис-

тецьких і культурно-освітніх закладах на підконтрольній території.

Перспективою подальшого дослідження проблеми може бути вивчення основних напрямів діяльності Головного управління мистецтв і національної культури у 1920 році.

ЛІТЕРАТУРА

1. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали [у 2-х томах, 3-х частинах]. – Том 1 / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 687 с.
2. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.) / Т.Ківшар. – К.: Логос, 1996. – 344 с.
3. Курас Г. Життя і смерть П. Дорошенка / Г.Курас // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 48-55.
4. Огієнко І. Мое життя. Автобіографічна хронологічна канва. 6. Ів. Огієнко – Міністр освіти. 1918 – 1919 / І.Огієнко // Наша культура. – 1936. – Кн. 1. – С. 64-69.
5. Пижик А. Культурно-просвітня діяльність уряду УНР в період Директорії / А.Пижик. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 36 с.
6. Приходько О.Л. Розвиток системи управління вищими навчальними закладами мистецтва і культури в Україні (1917-1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.05 "Галузеве управління" / О.Л.Приходько. – К., 2000. – 24 с.
7. Романько І.І. Розвиток театрального мистецтва України в 1917-1920 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.іст.наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / І.І.Романько. – К., 1998. – 16 с.
8. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): [Передмова Н.Миронець] / І.І.Тюрменко. – К., 1998. – 282 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 2457. – Оп. 1. – Спр. 34.
10. Там само. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 2.
11. Там само. – Спр. 15.
12. Там само. – Спр. 16.
13. Там само. – Спр. 19.
14. Там само. – Спр. 20.
15. Там само. – Спр. 23.
16. Там само. – Спр. 29.
17. Там само. – Оп. 2. – Спр. 31.
18. Там само. – Спр. 39.

19. Там само. – Спр. 140.	26. Там само. – Спр. 13.
20. Там само. – Спр. 176.	27. Там само. – Спр. 14.
21. Там само. – Ф. 3689. – Оп. 1. – Спр. 1.	28. Там само. – Спр. 16.
22. Там само. – Спр. 2.	29. Там само. – Спр. 17.
23. Там само. – Спр. 6.	30. Там само. – Спр. 19.
24. Там само. – Спр. 7.	31. Там само. – Спр. 21.
25. Там само. – Спр. 10.	
-